

Anne Fulda

ŽENY V ČELE STÁTU

od Kleopatry po Alžbětu II.

Umění vládnout

FEMMES D'ÉTAT

Copyright © Perrin 2022

V českém jazyce vychází po dohodě

s SAS Lester Literary Agency & Associates

Návrh obálky © Jiří Dvorský

Fotografie královny Alžběty II. © Anwar Hussein /

Alamy Stock Photo

Fotografie autorky © Bruno Klein

České vydání © Bourdon, 2024

Překlad © Helena Beguivinová, 2024

ISBN 978-80-7611-217-9

Anne Fulda

ŽENY
V ČELE
STÁTU

od Kleopatry po Alžbětu II.

Umění vládnout

OBSAH

Předmluva. Anne Fulda: O vládě v rukou ženy	9
1. Robert Solé: Kleopatra (69–30 př. n. l.), superstar starověku	15
2. Bruno Dumézil: Brunhilda (543–613), prokletá.....	31
3. Martin Aurell: Alienor Akvitánská (1124–1204), moc a legenda.....	47
4. Joëlle Chevé: Isabela Kastilská (1451–1504), královna všech královen	63
5. Jean-François Solnon: Kateřina Medicejská (1519–1589), neúnavná honba za mocí	83
6. Sophie Brouquet: Alžběta I. Tudorovna (1533–1603), panenská královna	99

7. Simone Bertière:
Anna Rakouská (1601–1666), u moci proti své vůli 113
8. Guillaume Frantzwa:
Kristýna Švédská (1626–1689), král nepředvídatelnosti..... 133
9. Jean-Paul Bled:
Marie Terezie (1717–1780), rakouská „matka kuráž“ 147
10. Lorraine de Meaux:
Kateřina II. Veliká (1729–1796), osvícená samovládkyně 161
11. Hélène Delalex:
Marie Antoinetta (1755–1793), iluze moci 177
12. Edmond Dziembowski:
Viktorie (1819–1901), královna dvou národů 199
13. Valérie Niquet:
Cch'-si (1835–1908), tajemná císařovna 215
14. Georges Ayache:
Golda Meir (1898–1978), sionismus v ženském rodě 229
15. François Gautier:
Indira Gándhí (1917–1984), prokletí moci 245
16. Emmanuel Hecht:
Margaret Thatcher (1925–2013), „Železná lady“
a její mušketýři 261

17. Anne Fulda:	
Alžběta II. (1926–2022), světová královna	277
18. Vincent Huguex:	
Ellen Johnson Sirleaf (nar. 1938), osamělá hvězda Libérie	289
19. Sebastien Falletti:	
Aun Schan Su Ťij (nar. 1945), ve jménu otce	309
20. Viviane Chocas:	
Angela Merkel (nar. 1954), německá kancléřka	325

PŘEDMLUVA
ANNE FULDA:

O VLÁDĚ V RUKOU ŽENY

Jsou nebo byly královnami, císařovny, předsedkyněmi vlády či prezidentkami. Šlo o funkci, kterou si mnohdy, přinejmenším v případě panovnic, ve skutečnosti zastávat nepřály, ale ona se jim shodou okolností spíš vnutila. Nesnily o moci kvůli naplnění dobovačné touhy nebo kvůli ukojení přehnané pýchy ani si ji neidealizovaly – nebo jen zřídka –, ale vykonávaly ji – většinou sebejistě a obratně – v nejrůznějších končinách světa.

Od Kleopatry přes Kateřinu Medicejskou po Alienor Akvitánskou, od císařovny Marie Terezie ke královně Viktorii, od Cch'-si přes Alžbětu II. po Indiru Gándhí, Goldu Meir, Margaret Thatcher, Aun Schan Su Ťij nebo Angelu Merkel však tyto ženy – mnohem početnější, než si mnozí lidé myslí – dokázaly svůj stát, království nebo říši řídit mistrovsky. A jakmile se ocitly na vrcholu, i jim zachutnalo umění vládnout.

Záměrem této knihy je sledovat jejich život a každodenní výkon moci se snahou o dosud neprobádaný celkový pohled na různé doby a různé světadíly. Za tímto účelem významní autoři, historikové či novináři načrtli portréty dvacítky státnic a blíže sledovali jejich působení. Zadáním přitom bylo vzdálit se od břehů anekdotických „malých dějin“ a od záplavy jejich mnohdy machistických klišé.

Je to jistý způsob, jak dokázat, že skleněný strop, o němž mnozí v souvislosti se ženami mluví, není nepřekonatelný, protože už ho někdo prorazil. Snaha ukázat příklady, které jsou poučné, i když jde spíše o výjimky

než pravidlo. Přestože se totiž mravy a společnost vyvíjejí a v postavení žen od květnového hnutí roku 1968 po „Me too“ postupně došlo k různým revolucím i vývoji, získání moci je v mnoha zemích spojováno s mužností, s potvrzením domnělé mužské svrchovanosti, přičemž fyzická síla se považuje za patent na intelektuální nadřazenost.

Je totiž zjevné, že panovnická moc, zejména je-li absolutní, se dlouho považovala za povýtce maskulinní. To mělo důsledky dokonce i v republikánské Francii, kde monarchické reminiscence v hloubi duše přežívají dosud.

Jak upozorňují zejména Simone Bertière a Élisabeth Badinter, být ženou se dlouho považovalo ze zásadní hendikep. Podle poučky *Tota mulier in utero* („Význam ženy tkví v děloze“) bylo posláním manželky panovníka především rodit děti, a to pokud možno chlapce. Marie Terenzie dokázala toto schéma narušit, neboť spojila roli manželky a matky šestnácti dětí zároveň se čtyřicetiletým vládnutím největší evropské říši. Prolínala v sobě mužskost i ženskost; posunula hranice tím, že vystupovala málem moderněji než dnešní političky, které se oblékají téměř bezpohlavně a většinou tak na sebe berou jakousi fyzickou neutralnost. Je to způsob, jak si navléci jistý druh brnění, které má chránit před záplavou obviňování nebo podezřívání, jež se už po staletí pravidelně snáší na hlavu žen zastávajících funkce tradičně vyhrazené mužům. Odjakživa se totiž vynořuje stále tatáž písnička. Mluví-li se o ženách u moci, ochotně jsou popisovány jako manipulátorky nebo zmanipulovaně vládnoucí pod vlivem nějakého muže (jako Anna Rakouská s Mazarinem, Édith Cresson s Abelem Farnouxem, „jejím Rasputinem“, jak o ní říkal Jacques Chirac). Jsou líčeny jako rozchazovačné, frivolní, přihlouplé, milující přepych, což jsou výtky donekonečna opakované o Marii Antoinettě. Pár výjimek, které potvrzují pravidlo: inteligence a smysl pro politiku se neupírají Kleopatře (a kdoví jestli), Kateřině Medicejské, Alžbětě I. nebo v novější době Margaret Thatcher či Angele Merkel, i když se to obvykle neobejde bez poněkud jízlivého komentování jejich vzhledu. Stereotypy bývají velmi odolné. Ačkoli došlo k nespornému pokroku ve vzdělání žen, k feminizaci různých profesí i k účasti žen na nejvyšších postech v oblasti ekonomie, vědy a výzkumu, politika zůstává stále stranou jakožto svět mužů. A to obzvláště v prezidentských režimech, kde je „nejvyšší funkce“ dosud obdařena značně symbolickým nábojem a výrazně královskými atributy.

Je totiž pozoruhodné, že na obou stranách oceánu, ve Francii stejně jako ve Spojených státech, ještě nikdy za prezidentku ne zvolili ženu, zatímco jiná tabu se už rozplynula: ve Spojených státech se prezidentem stal katolík (Kennedy) a pak Afroameričan (Obama). Ve Francii byl do Elysejského paláce uveden prezident žijící v nesezdaném svazku, pak sám, a poté prezident ve věku pouhých 39 let, jaký nebyl dosud nikdy zvolen, s manželkou o čtyřiaadvacet let starší.

„Jistý zákaz v hloubi francouzské i americké kolektivní psychiky zabránil, aby tomu bylo jinak,“ komentoval věc Marc Fumaroli.

Pokud jde o americkou stranu, podle tohoto historika byl důvodem „mužný ráz“ zákonodárné elity, která dovedla ke zdárnému konci revoluci i vznik ústavy a v roce 1789 zvolila generála George Washingtona prvním prezidentem mladé parlamentní republiky. Na francouzské straně platil Salický zákon, podle něhož ženy z královského rodu nemají nárok na trůn, čímž je zajištěno předávání moci pouze v mužské linii. Po Kateřině Medicejské, další výjimce potvrzující pravidlo, tak francouzské královny mohly nejvyšší moc vykonávat pouze dočasně coby regentky jménem svého nezletilého syna. Nebo využívat svůj vliv, jako později Marie Antoinetta: jedna z nepříliš známých stránek této královny, již se pokusila – marně – využít k tomu, aby z deprese vyburcovala Ludvíka XVI., netečného vůči předzvěstem výbuchu roku 1789.

Francouzská revoluce zůstala prodchnuta představou, že vliv žen – ať zákonných manželek, nebo milostnic – byl za předchozího režimu neblahý, a proto nijak nenapomáhala – a to je řečeno jen slabě – jejich přístupu k moci. Ba co hůř: z Marie Antoinetty, vláčené bahnem a pomlouvané v neslýchaně ostrých pamfletech, udělala symbolickou postavu a poté vhodnou obětí nenávisti mužů vůči pohlaví prohlášenému za podřadné, které prý ztělesňuje všechny neřesti.

Ve Francii bylo tedy třeba čekat až do osvobození, aby ženy potenciálně získaly přístup k moci. Když totiž vláda Lidové fronty v roce 1936 poprvé jmenovala ministryně, ty nemohly volit ani být voleny! Teprve 21. dubna 1944, tedy téměř sto let po zavedení všeobecného volebního práva pro muže v roce 1848, generál de Gaulle nařízením udělil francouzským ženám volební právo (které poprvé využily v roce 1945 při obecních volbách). A teprve v roce 1991 François Mitterand poprvé jmenoval

předsedkyní vlády ženu, Edith Cresson, jejichž jedenáct měsíců ve funkci se pojilo s úplným mediálním lynčem plným sexistických, ponižujících komentářů. Předtím se ovšem vyskytlo několik málo osobností jako Simone Veil, jejíž jméno je spjato se zákonem o umělém přerušení těhotenství, která ale byla rovněž první předsedkyní Evropského parlamentu (1979) a v roce 1993 se stala první státní ministryní¹. Od té doby však už více než třicet let Matignonský palác (sídlo předsedy vlády) i Elysejský palác (sídlo prezidentů) zůstávají baštami vyhrazenými mužům, přestože dvě ženy – Segolène Royal a Marine Le Pen – postoupily do druhého kola prezidentských voleb (2007, 2017 a 2022) a přestože Élisabeth Borne se po znovuzvolení Emmanuela Macrona 24. dubna 2022 stala předsedkyní vlády; a dokonce přesto, že se vyznamenala i čtvrtá žena – Christine Lagarde, první ministryně hospodářství (a financí) v zemi patřící mezi G8, která zastávala rovněž funkci generální ředitelky Mezinárodního měnového fondu a předsedkyně Evropské centrální banky.

Tato situace je ještě pozoruhodnější, srovnáváme-li ji se situací u našich dvou blízkých sousedů. Německu vládla Angela Merkel prakticky šestnáct let (2005–2021), čímž se z političky nazývané „Mutti“ stala jedna z nejvlivnějších žen světa. I Anglie je však považována za jistý vzor, o čemž svědčí čtyři portréty zahrnuté do této knihy: Alžběty I., výtečné panovnice, která porážkou španělské Armady ze svého království učinila říši; Viktorie, jež ztělesňovala vývoj politiky, zvyků a představ, přičemž panovnici proměnila v nestranného arbitra a poté na konci své vlády v ikonu; Alžběty II., která pochopila, že dnešní moc spočívá především ve vytváření dojmu, a dokázala toho mistrovsky využít, díky čemuž se jí povedlo překonat opakující se krize v královské rodině; a konečně portrét Margaret Thatcher, která nebyla v pravém smyslu feministkou, ale konzervativní revoluci dokázala vést „železnou rukou v sametové rukavičce“, aniž kdy zasahovala do výsad své panovnice, a otevřela cestu o mnoho let pozdějšímu jmenování Theresy May do čela vlády (2016–2019).

Při pohledu na působivý výčet dvaceti vůdčích postav mocných žen, z nichž každá zanechala ve své zemi trvalý otisk – byť ovšem i se stíny

¹ Odpovídá přibližně místopředsedovi vlády – pozn. překl.

a omyly –, si lze, aniž zabředneme do karikaturního a mstivého feminismu, klást otázku, proč se moc s ženským rodem nespojuje častěji. V průběhu věků totiž můžeme jen konstatovat, že bez ohledu na režim ženy u moci jen málokdy podléhají hybris a touze po moci jako mnozí muži. Že vedení země se u nich jeví většinou jako úkol, který je třeba vykonat bez narcismu, pochlebnictví či dobytvačnosti. Pokud bychom parafrázovali známý výrok Christine Lagarde týkající se finanční krize z roku 2008 – „Kdyby se Lehman Brothers jmenovali Lehman Sisters, situace bank by byla úplně jiná“ –, řekli bychom, že kdyby se k výkonu moci dostalo více žen, mohli jsme si ušetřit nejednu válku.

ROBERT SOLÉ

KLEOPATRA

(69–30 PŘ. N. L.)

SUPERSTAR STAROVĚKU

Kleopatra VII., která panovala v Egyptě v letech 51 až 30 před naším letopočtem, je mýtus i legenda. Tato svůdkyně podnítila tolik textů, vysloužila si tolik urážek, inspirovala tolik umělců, že se mnohdy zdá, jako by nám ona sama unikala. Řecká a zároveň i egyptská poslední panovnice ohrožené dynastie hrála v tehdy rozbouřeném Středomoří významnou roli. Její život plný různých spojenectví, vražd, lásek i zrad se ani zdaleka nepodobal klidně plynoucí řece. Tolik událostí! Tolik zvrátů! V osmnácti letech Kleopatra zdědila ptolemaiovskou říši uprostřed krize, rozdělenou víc než kdy dříve, nad níž Řím uplatňoval jakýsi protektorát. O dvě desetiletí později postupně svedla Caesara a Marka Antonia, dva nejmocnější Římany své doby, a její sebevraždou se uzavřela třisetletá historie: Egypt přestal být helénským a stal se římským.

Tato historie začala rokem 331 př. n. l., když Alexandr Makedonský ze země faraonů vyhnal Peršany a založil město nesoucí jeho jméno. Dal se uznat za syna egyptských bohů a vydal se na další výboje do Asie, o osm let později však v Babylonii zemřel. Říši si rozdělili jeho hlavní generálové. Egypt připadl Ptolemaiovi, synu Lágovu, a ten se dal korunovat králem. Tak vznikla lágovská dynastie. Ptolemaiovcí vystupovali jako Alexandrovi potomci a dědicové někdejších faraonů a po tři sta let spravovali nejbohatší a nejmocnější z helénských království.

Jejich dějiny jsou plné příbuzenských sňatků, palácových bojů, nej-různějších vražd. Ženy u nich zaujímaly místo ve starověku jedineč-né. Kolem roku 276 se Ptolemaios II. oženil s vlastní sestrou Arsinoé. Tento incestní svazek odporující řeckým zvykům vyvolal skandál, ale byl to způsob, jak dát najevo božskou povahu královského páru: Arsi-noé se stala bohyní Filadelfou („Tou, která miluje svého bratra“) a byla spojována s místními božstvy. Nebyla snad v dobách faraonů bohyně Ísis (Eset) zároveň manželkou i sestrou Osirida (Usíra)? Egypťanům se tento způsob odkazu na jejich vlastní náboženství líbil. Následujícím králům pak už stačilo tento příklad následovat. Historik Michel Chauveau píše:

„Dynastický panteon se tak dvojice za dvojicí pravidelně rozrůstal, takže rod Ptolemaiovců celou svou posvátnou genealogií zapouštěl v egyptské půdě stále pevnější kořeny.“

O století později v roce 180 př. n. l. Kleopatra I. po smrti svého manžela krátce působila jako regentka. Poprvé vládla žena sama. Teprve Kleopatra VII. se však později chopila otěží vlády tak jako nikdo před ní – a ostatně ani po ní.

Polyglotka na trůně

Tato Kleopatra se narodila v roce 69 př. n. l. v novém hlavním městě Alexandrii. Bylo to město rozhodně obrácené ke Středozevnímu moři, *ad Aegyptum* (u Egypta). Žilo tu na 300 000 obyvatel v hierarchicky uspořádaném kosmopolitismu: Řekové (sami rozdělení na občany a „Helény“) bydleli v centru, Židé ve východní čtvrti a na nejnížší příčce žebříčku v chudých západních čtvrtích žili Egypťané. Alexandrie, již řecký historik Strabón považoval za „obchodní centrum světa“, se nacházela na křižovatce několika obchodních cest. Byla nejvýznamnějším přístavem pro obchod s obilninami ve Středomoří. Návštěvníky oslnil věhlasný maják z bělostného vápence, jeden ze sedmi divů světa. Tuto svítící věž o výšce 135 metrů nesoucí jméno ostrůvku Faros, kde stála, zdobila obrovská Diova socha.

Alexandrie se prosadila jako nepominutelné intelektuální centrum Středomoří díky knihovně, kde mělo být shromážděno „veškeré vědění světa“. Tento sen o všestrannosti se snažili naplnit knihovníci věhlasných jmen: Eratosthenés z Kyrény, Aristofanés, Kallimachos z Kyrény... Loď přistávající v Alexandrii musely přihlásit díla nacházející se na palubě. Ta pak byla předána opisovačům a teprve poté vrácena majitelům. Někdy si knihovna ponechala originál a vrátila opis. Tak vznikal takzvaný „lodní fond“...

Související instituce Museion (neboli svatyně Múz podle athénské tradice) byla vybavena nástroji k pozorování hvězd, sály pro anatomické pitvy, vzorky exotické flory... Knihovna a Museion sdružovaly vědeckou komunitu, v níž vyhlášení filosofové, lékaři a matematikové z nejrůznějších středomořských oblastí společně pracovali a nějaký čas žili. Tak se mezi knihami rozvíjel jedinečný intelektuální kosmopolitismus.

Kleopatra se s těmito vědci setkávala a využívala jejich učenosti. Četla věhlasné autory (Homéra, Euripida...), učila se rétorickému umění studiem Démosthénových proslovů, projevovala zájem o nejrůznější obory, jako je lékařství nebo astronomie. Mluvila několika jazyky, mezi něž patřila i egyptština, již téměř žádný z jejích předchůdců neovládal.

Její nástup k moci v roce 51 př. n. l. se nemohl odehrávat v horších podmínkách. Ke všem neduhům upadající dynastie (intriky a komploty, vojenské porážky, zkorumpovanost vysokých úředníků, vzpoury místních obyvatel...) se opakovaně přidávala strašlivá neúroda, která ohrozila část země hladomorem. Navíc státní pokladna byla prázdná, neboť Kleopatřin otec, jemuž se říkalo Aulétés („Pištec“), utratil jmění za znovuzískání moci, které byl zbaven.

Kleopatra se o trůn měla dělit se svým mladším bratrem Ptolemaiem XIII., jehož byla nominálně manželkou: v lágovském království mohla panovnice vládnout pouze ve spojení s mužem. Navzdory velmi těžkopádné byrokracii se královna pokusila udělat v zemi pořádek. Kvůli tomu se opírala o „stratěgy“, kteří řídili územní správní celky zvané „nomos“. Jednou z jejich hlavních úloh byl výběr daní.

Kleopatře se podařilo, že déle než rok vládla sama, přičemž dala razit mince pouze s vlastní podobiznou, což proti ní pošťvalo poručníky jejího mladšího bratra. Záhy ji ostatně zatlačili do pozadí: v oficiálních textech byl král uváděn před svou sestrou. Z jednoho rozhodnutí římského

Senátu, který označení „přítel a spojenec římského lidu“ uvedl pouze u Ptolemaia XIII., dokonce vymizela úplně. Nevíme, zda opomíjená královna opustila Alexandrii tři roky po své korunovaci z vlastní vůle, nebo zda utekla před vzpourou, která ji měla sesadit. Jisté je, že po pobytu v Horním Egyptě se uchýlila do Sýrie a čekala na příležitost, jak získat své království zpátky.

V téže době došlo k otevřené válce v římské velmoci, kde se Julius Caesar utkal s Pompeiem. Pompeius byl u Farsalu v Řecku poražen. Hodlal hledat útočiště v Egyptě, protože kdysi sám poskytl pomoc Kleopatřinu otci. Sotva však v říjnu 48 př. n. l. vstoupil na egyptskou půdu, přívrženci Ptolemaia XIII. ho zavraždili. Na tomto zločinu, který měl Egyptu vynést Caesarovu přízeň, neměla Kleopatra žádný podíl. Vzápětí se v Egyptě vylodil Caesar, ale protože království pustošené občanskou válkou by nepředstavovalo žádný užitek, snažil se sourozence vzájemně smířit.

Jak si získat Caesara

Nevíme přesně, jak se Kleopatra, která se obávala, aby ji opačná strana nezavraždila, vrátila do Alexandrie a předstoupila před Caesara. Připlula snad v noci schovaná v bárce? Zabalená do koberce, jak tvrdí legenda? V každém případě na zakladatele vznikajícího římského impéria, který byl o třicet let starší, zapůsobila svým půvabem.

Někteří starověcí autoři Kleopatře připisují téměř božskou krásu. Nemáme žádnou její spolehlivou podobiznu. Na mincích s jejím obličejem je vidět spíše baculatá tvář s poněkud výrazným nosem. Různá svědectví však shodně vychvalují její inteligenci, vytríbenou kultivovanost, líbivou hlas... Plútarchos píše:

„Byla totiž, jak se vypráví, její krása sama o sobě nikoli tak naprosto neporovnatelná nebo taková, aby uvedla v úžas ty, kteří ji spatřili, ale ve styku s ní tkvěla neodolatelná přitažlivost, a její sličnost spolu se svůdností projevující se při hovoru a s jemným chováním, jež ji při zábavě jaksi obklopovalo, to budilo v nitru vzrušující dojem. Dokonce i v jejím hlase bylo mnoho lahody, když mluvila,

a poněvadž se dovedla svým jazykem – jakoby mnohostrunným nástrojem – pohybovat lehce v kterékoli řeči, jen docela zřídka rozmlouvala s cizinci skrze tlumočnicka...“²

Nepatrná věc může přivodit nesmírné důsledky, jak říká Pascal v souvislosti s jejím pověstným nosem:

„Kdyby byl o něco kratší, celá tvář Země by se změnila.“

Zde filosof nemluví o fyzickém rysu, ale o lásce, o čemsi, co podle něj může mít „strašlivé“ důsledky.

Je těžké zjistit, jaký podíl ve vztahu Kleopatry s Caesarem hrála láska a jaký politika. Stejnou otázku si lze položit i později, když se egyptská královna stala milenkou a poté manželkou Antonia. V obou případech se především snažila udržovat co nejlepší vztah s mocným mužem Říma, nejen proto, aby si uchovala korunu, ale i proto, aby lágovskému království znovu zajistila rozsah, jaký mělo v době svého největšího rozkvětu o dvě stě let dříve.

Caesar patrně připlul s úmyslem Egypt kolonizovat, ale změnil názor. Proč by měl svěřit tak bohatou provincii některému podřízenému, který by byl v pokušení usilovat o nezávislost? Lepší bude vsadit na kartu protektorátu. Rozhodl se tedy ponechat vládu oběma lágovským spoluvládčům – ve skutečnosti však pouze Kleopatře. Podnítil tím povstání, které vedl královský správce financí, eunuch Pothinus. Ten přesvědčil velitele armády, že by pro jeho vojsko bylo ponižující, kdyby mělo poslouchat ženu. Započala „alexandrijská válka“, která vystavila Caesara obtížné situaci, neboť jeho lidé byli méně početní. Odhodlal se zapálit své lodě, aby nepadly nepříteli do rukou. Oheň se rozšířil na přístav a na budovy sousedící s knihovnou... Římanům se podařilo zvítězit teprve po příjezdu posíl ze Sýrie.

² Přeložil Ferdinand Stiebitz – pozn. překl.

Královna celého Egypta

Do čela boje proti Caesarovi se postavil Ptolemaios XIII., utopil se však v jezeře Mareotis, když se snažil uprchnout. Jeho skon ponechal Kleopatře zcela volné pole působení. Na žádost svého spojence a milence se pro formu vdala za svého nejmladšího bratra (který se stal Ptolemaiem XIV.), v té době sotva třináctiletého. Dio Cassius Cocceianus píše:

„Vláda s ním byla čistě fiktivní. Smířila se s ním tím spíš, že vládla sama a svůj čas trávila s Caesarem.“

S Caesarem podnikla plavbu po Nilu, kde je doprovázely desítky lodí. Nešlo jen o milostný výlet: Caesarovi plavba umožnila seznámit se s dobytou zemí a Kleopatře triumfální cestu s oslnivou podporou Říma.

Caesar poté odešel bojovat s nepřáteli do Sýrie a Kilikie (v jižní Anatolii) a milenkou zanechal zřejmě těhotnou. Aby se předešlo jakýmkoli pochybnostem, dítě bylo po narození pojmenováno Kaisarion. Bude mít právo na chrám postavený ke své počtě v Memfidě, hlavním městě prvních faraonů.

Jaké zadostiučinění pro jeho matku! A jak rychle se zavrhaná panovnice přinucená k vyhnání ocitá na trůně sama pod ochranou tří římských legií, které na místě zanechal Caesar! Stejně jako její předchůdci i Kleopatra vládne pomocí nařízení, výnosů a příkazů. Stejně jako oni neváhá v období hladu upřednostňovat hlavní město na úkor zbytku země: všichni obchodníci jsou pod trestem smrti nuceni zakoupené obilí a zeleninu dopravovat do Alexandrie... Když Kleopatra nastoupila na trůn, pokladnice byly prakticky prázdné. Poté zemi ekonomicky vyčerpávaly střety, které poznamenaly začátek její vlády. K tomu se přidaly nedostatečné nilské záplavy, což vyvolalo rolnické vzpoury. Kvůli všem těmto potížím panovnice devalvovala místní měnu o třetinu, aby podpořila export. Od roku 47 př. n. l. Egypt, který byl stále významnou obchodní křižovatkou a velkým producentem obilí, zažíval poměrnou prosperitu. Za své vlády Kleopatra přejala faraonské rituály, jež její předchůdci mnohdy opomíjeli. Podporovala kněze velkých svatyní, udělovala jim pozemky a různé daňové výhody. Financovala práce v chrámech, aby si zajistila podporu vysokého kléru a obecně egyptského lidu, který byl silně

nábožensky založený. Ztotožňovala svou osobu nejen s řeckými bohy, ale také s božstvy, s nimiž se spojovali faraoni, jako Ísis (věrná manželka a příkladná matka) nebo Hathor (ztělesňující radost, tanec a hudbu), neboť chtěla být královnou Egypta, nikoli pouze Alexandrie.

Po roce Caesar povolal svou královskou milenkou do Říma. Pobývala tam několikrát, a to v paláci, který její milý vlastnil na Ianiculu na pravém břehu Tibery. Její přítomnost vyvolala pohoršení, protože konzul byl ženatý – za čtvrtou manželku pojal Calpurnii. Senát však považoval za nezbytné udělit Kleopatře i jejímu mladému bratru Ptolemaiovi XIV., který ji doprovázel, titul „přítel a spojenců římského národa“. Ač jí opovržlivě říkali „Egyptanka“, získala dokonce právo být zastoupena zlatou sochou v chrámu Venuše Genetrix, ochranné bohyně římského lidu. To ale už bylo příliš. O „kouzelnici“, „čarodějce“, která prý usiluje o přenesení hlavního sídla říše do Alexandrie, začaly kolovat ty nejšílenější zvěsti...

V březnu roku 44 př. n. l., pár měsíců poté, co byl jmenován doživotním diktátorem, Caesara jednadvaceti ranami dýkou zavraždili v Senátu spiklenci, kteří tak hodlali zachránit republiku. Opatrnost Kleopatru přiměla co nejrychleji s Kaisarionem opustit Řím. Když dorazila do Alexandrie, zbavila se Ptolemaia XIV., jehož jí vnutil její milenec (podle Josefa Flavia ho dala otrávit). Za spoluvládce si vzala Kaisariona, který se tak stal Ptolemaiem XV. Jean Bingen v jedné přednášce v Akademii písemností a krásné literatury v roce 1999 zdůrazňuje:

„Tento zločin zapadal do makedonské tradice vyřizování úctů v dynastii. Lze ho snad vysvětlit Kleopatřiným přesvědčením, že by mohlo dojít k dalším palácovým intrikám nebo ke vzpouře vojska ve prospěch jejího bratra. Královna však měla ještě jeden motiv, kterým se vyznačovala její další vláda: budoucnost jejího synka a jeho prostřednictvím definitivní obrodu dynastie.“

V titulování stanoveném palácem panovnice zůstává „bohyní, která miluje svého otce“, zatímco dítě je „Ptolemaius nazývaný rovněž Caesar, bůh, který miluje svého otce a který miluje svou matku“. Dvojitý výjev královského věnování je zobrazen na stěně chrámu v Denděře, jehož naos dala Kleopatra dokončit a který představuje velký stavební počín její vlády.

Nyní má Kleopatra volné ruce, ale musí manévrovat obratně, aby se jejími protivníky nestali ani Caesarovi vrahové (Brutus a Cassius), kteří ovládají Řecko a Sýrii, ani jeho dědicové (Antonius, jeho věrný pobočník, a Octavianus, jeho prasnovec a adoptivní syn). Ti v nové občanské válce, která zachvátila Řím, zvítězili a poté si rozdělili vznikající říši. Jeden dostal východ, druhý západ.

V čele velké říše

V roce 41 př. n. l. Antonius po svém velkém tažení proti Parthům svolal do Tarsu na jihu dnešního Turecka panovníky, kteří mu na východě podléhali. Zejména od Kleopatry potřeboval materiální a finanční podporu k vedení války. Královna se dostavila s velkou okázalostí a vyvolala senzaci. Plútarchos popisuje:

„... plula proti řece Kydnu v člunu, jenž měl pozlacenou kormu, rozpjaté plachty byly z nachové látky a vesla s postříbřenými rukojetmi se zdvíhala do taktu hudby provozované šalmajemi a kitharami. A ona sama spočívala pod zlatotkaným baldachýnem, jsouc vyzdobena jako Afrodíté na malbách, a chlapci vystrojení jako Eróti na malbách stáli po obou stranách a ovívali ji. Rovněž služky, vynikající krásou, měly ústroj Néréoven a Charitek a stály jednak u kormidel, jednak u lanoví.“³

Žádná žena před ní svou moc nepředváděla tak okázale a tak obratně. Byla svým způsobem v dějinách první odbornicí na „public relations“.

Kleopatra obrátila role: uspořádala pro Antonia přepychovou hostinu a naprosto ho uchvátila. Využila toho a vyžádala si (a dostala) od něho hlavu své sestry Arsinoé, která by mohla její moc ohrozit. Říman pak souhlasil, že přijede do Alexandrie a stráví tam s ní zimu. To byl začátek více než desetiletého vztahu.

³ Přeložil Ferdinand Stiebitz – pozn. překl.

Oba milenci obklopení několika vyvolenci pořádali v Alexandrii výstřední oslavy, kde proudem teklo to nejlepší víno. Veselá společnost se oddávala tomu, čemu se říkalo „nenapodobitelný život“. V Římě ohlas těchto hostin jen zvyšoval nechuť k „Egyptáncům“. Podle Plútarcha je jasné, že u Antonia „probudila a rozběsnila ještě mnohé z vášní, skrývajících se v něm dosud klidně, a mohlo-li se přece ještě co řádného a spásného proti nim stavět na odpor, vše zahladila a úplně zničila“.⁴

Historik Maurice Sartre v Kleopatřině životopise vysvětluje:

„Ve skutečnosti je onen ‚nenapodobitelný život‘ jen život vyhrazený bohům, nedostupný pouhým smrtelníkům.“

Kleopatra vystupovala jako Ísis/Afrodíté, Antonius se ztotožňoval s Osiridem/Dionýsem a oba vedli život, jaký jich byl hoden, což velmi dobře chápali obyvatelé Alexandrie, od Alexandrových dob zvyklí na zbožšťování svých panovníků. Maurice Sartre k tomu uvádí:

„Odpůrci Antonia a Kleopatry viděli jen komedii a maškarádu v něčem, co bylo základem jasnozřivé a do jisté míry účinně vedené náboženské politiky.“

Koncem zimy roku 40 př. n. l. Antonius odjel do Sýrie a Judey bojovat proti Parthům. O šest měsíců později Kleopatra porodila dvojčata, děvče a chlapce. Antonius vedl s Octavianem spor o Caesarovo následnictví, poněvadž každý z nich měl své důvody považovat se za jeho dědice. Uzavřeli však dohodu a zpečetili ji sňatkem: vládce východních provincií se oženil s dcerou svého rivala Octavií. Toto manželství se Kleopatře vůbec nelíbilo, a to tím spíše, že novomanželé strávili téměř dva roky v Athénách daleko od ní. Šlo však jen o dočasné příměří, neboť vztahy mezi oběma Caesarovými dědici se rychle pokazily. Na podzim roku 37 př. n. l. se Antonius s Octavií rozešel a usadil se v syrské Antiochii. Tam za ním přijela Kleopatra a uzavřeli manželství. Narodilo se jim třetí dítě, které nazvali Ptolemaius Filadelfos, aby zdůraznili jeho lágovský původ. Vládce

⁴ Dtto.

východu své Egyptance věnoval Kypr, syrské pobřeží a několik území na Krétě, v Kilikii a v Judeji, která kdysi Ptolemaiovcí měli v držení, než je ztratili... Egyptská královna nebyla nikdy mocnější. Po návratu do Alexandrie dala razit mince, na nichž je vypodobněna se svým novým manželem.

Na jaře roku 34 př. n. l. se Antonius zmocnil Arménie a následujícího léta oslavil svá vítězství v Alexandrii neobyčejnou událostí, která pohoršila Řím. Plútarchos ji popisuje takto:

„Naplnil totiž alexandrijské gymnasion davy, na stříbrný výstupek dal umístit dva zlaté trůny, jeden pro sebe, druhý pro Kleopatru, a jiné nižší pro své děti. Tu nejprve prohlásil Kleopatru královnou Egypta, Kypru, Libye, Údolní Sýrie a jejím spoluvládce Kaisariona, pokládaného za syna Gaia Julia Caesara, jenž zanechal Kleopatru těhotnou. Za druhé pak vyhlásil své a Kleopatřiny syny za krále králů a přidělil Alexandrovi Arménii, Médii a Parthii, až si ji podrobí, Ptolemaiovi pak Foinikii, Sýrii a Kilikii. Zároveň pak předvedl ze svých synů Alexandra v médském oděvu s tiárou a vzpřímeným turbanem, Ptolemaia pak ve vysokých botkách, makedonském pláští a širokém klobouku ovinutém stužkou. Toto byl totiž kroj králů, kteří následovali po Alexandrovi, ono pak byl kroj médský a perský. A když synové pozdravili své rodiče, obklopila jednoho stráž arménská, druhého makedonská.

Kleopatru sama měla tenkrát, jako i jindy, když se ukazovala lidu, posvátný Isidin šat a jako nová Isis se dávala titulovat.“⁵

Plútarchos to považuje za „teatrální, zpupné“ a především „pro Římany velmi nepřívznivé“.

Pro Kleopatru začíná nové období. Zdůrazní to přijetím dvojí datace – rok 35 př. n. l., který je sedmáctým rokem její vlády, se tak stává rokem II – a pouští se do intenzivní diplomatické činnosti. Uzavírá smlouvu s králem Arménie, další smlouvu s médským králem proti Parthům, přiklání se na stranu protivníků judského krále Heroda, svého souseda

⁵ Přeložil Ferdinand Stiebitz – pozn. překl.

a konkurenta, jehož se jí nepodařilo získat do svých služeb a který jí upírá některá území. Protože Kleopatra hodlá obnovit lágovskou moc, snaží se všemi prostředky získat zpět regiony, které patřily jejím předkům.

Mezi Octavianem a Antoniem dochází k otevřenému boji. Válka slove se mění ve skutečnou válku. Jako symbolické utkání východu se západem se obě nesmírné síly střetnou 2. září 31 př. n. l. Zatímco Octavianovo vojsko má 70 000 pěšáků, 12 000 jezdců a 400 lodí, Antonius, do značné míry financovaný svou královskou manželkou, je vybaven ještě lépe. Egyptská královna trvá na tom, že v čele své vlastní eskadry bude osobně přítomna u mysu Aktion, kde se má odehrát rozhodující námořní bitva.

Protivníková flotila rychle obkličuje Antoniovy lodě. Ještě není nic rozhodnuto, ale Kleopatra v obavách o poklad, který veze na své velitelské lodi s nachovými plachtami (zlato, šperky, vzácné náčiní...), znenadání proráží obklíčení a podaří se jí dostat se na širé moře a do bezpečí. Když to Antonius zaznamenává, vydává se za ní, místo aby pokračoval v boji, čímž urychlí katastrofu. Podle Plútarcha strávili tři dny, aniž na sebe promluvili, protože si vzájemně měli za zlé zbabělost. Kleopatřini kritici neváhali opět poukazovat na to, jak neblaze působila na Antonia. Horatius píše:

„Strach opravdový vzbudil Caesar, loďstvem svým v patách ji následuje, když od italských břehů se dala v let, jak jestřáb stíhá plachého holuba neb lovec hbitý v sněžných pláních haemonských zajíce, by jal v pouta tu zkázonosnou příšeru.“⁶

Kleopatřin návrat do Egypta vypadal triumfálně, lodě zdobily girlandy, jako by dosáhla velikého vítězství. Královna si však velmi dobře uvědomovala, že Antoniovo vojsko opouští stále víc mužů a že dříve či později do Alexandrie dorazí Octavianus. Protože by se proti vítězi nedokázala ubránit, hledala, jak by mu mohla uniknout, a mezitím se snažila zabránit vypoře.

Oproti veškerému očekávání Octavianus do Egypta nespíchal a nejdříve se vydal do Říma. Jeho protivníci to poskytlo jistý odklad. Kleopatra

⁶ Q. Horatius Flaccus, *Ódy*, kniha první, XXXVII, přeložil Otakar Jirání – pozn. překl.

v Alexandrii uspořádala okázalou oslavu manželských narozenin. S Antoniem a několika přáteli založila nové bratrstvo, jehož členové si slíbili, že zemřou společně. Oba manželé však už nebyli tak semknutí. Každý zvláště se snažil Octaviana obměkčit a zachránit si vlastní kůži projevy dobré vůle, přátelsky znějícím poselstvím nebo přepychovými dary.

Jed, nebo had

Zbytek příběhu známe jen z velmi tendenčních vylíčení Cassia Dia a Plútarcha, kteří nejsou ke Kleopatře nijak shovívaví. Když v červenci roku 30 př. n. l. Octavianus konečně přistál v Alexandrii, Antonius chtěl bojovat, zatímco Kleopatra se snažila vyjednávat. Bez úspěchu. Utekla tedy do ohromného mauzolea postaveného z její iniciativy. S sebou vzala značný poklad a vyhrožovala, že ho hodí do ohně.

Co přimělo Antonia uvěřit, že Kleopatra spáchala sebevraždu? V zoufalství se probodl vlastním mečem. Když umíral, žádal, aby ho dovedli k jeho milované. Naposledy vydechl zřejmě v jejím náručí.

Dostáváme se k závěrečné scéně tragédie, která byla v následujících staletích líčena deseti různými způsoby. Sám Plútarchos uvádí několik hypotéz a přiznává, že nikdo vlastně neví, co přesně se stalo. V první verzi se Kleopatra nechala záměrně uštknout do paže kobrou, kterou chovala v nádobě nebo kterou jí dali přinést v košíku fíků. Ve druhé verzi si sama vpravila do těla jed jehlou. Podle třetí verze královnu zabil sice had, ale nekouzl ji do paže, nýbrž do nadra. Právě této podmanivější variantě pak budou literatura i výtvarné umění dávat přednost.

Jisté je, že se Kleopatra zabila, aby nepadla do rukou nepřítele, který by ji jistě vystavil veřejnému ponížení, ukazoval by ji v Římě a poté dal odpravit. Plútarchos píše:

Octavianus „by se zmocnil nejraději Kleopatry živé. Měl totiž obavu o ty poklady a pokládal za velkou ozdobu svého triumfu předvést ji v průvodě“.⁷

⁷ Přeložil Ferdinand Stiebitz – pozn. překl.

Dio Cassius nás chce přesvědčit, že během setkání se tato zjevně nenapravitelná devětatřicetiletá ďáblice vítěze pokusila svést „sladkými pohledy a lichotivými slovy“. A vzápětí tento autor dodává:

„Kleopatra, neukojitelně bažící po rozkoších a bohatství, tu plná ušlechtilé ctižádosti, tu plná povýšeného pohrdání, láskou dobyla egyptské království, ale když doufala, že týmiž prostředky získá i římskou říši, neuspěla a přišla o vše.“

Přesnější je následující věta:

„Podmanila si dva nejmocnější Římany své doby a vzala si život kvůli třetímu.“

Počítala s tím, že po ní nastoupí syn Kaisarion. Toho však o pár dní později na Octavianův příkaz zavraždili. Octavianus nicméně ušetřil tři děti, které měla s Antoniem, a poslal je do Říma. Jak známo, Octavianus se pod jménem Augustus stal první římským císařem a zároveň novým egyptským faraonem. Vzhledem ke strategickému významu a nedotčenému bohatství této provincie (Egypt bude jednou z nejceněnějších obilnic Římské říše) z ní učinil osobní císařskou državu.

Od Shakespeara po Elizabeth Taylor

Octavianus podnítil vznik mnoha propagandistických textů, které měly Kleopatru očernit a připisat jí všechny hříchy světa. Zmiňuje se neustálé bažení po bohatství „ctižádostivé a lakotné princezny“ (Dio Cassius), bezuzdná smyslnost „korunované děvky“ (Plinius), bezbřehá krutost ženy, která „tak ukrutně pronásledovala vlastní příbuzné, až nezůstal na živu ani jediný“ (Josefus Flavius)...

Jako všechny mocné ženy se Kleopatra stala obětí machismu, ale uškodilo jí i to, že byla cizinkou: „incestní dcera Ptolemaiovců“, kterou pranýřuje Lúkianos, byla nejen Řekyně, ale navíc Egyptanka. Což její orientální zvyky, považované nevyhnutelně za rozmařilé, neohrožovaly hodnoty (byť dost relativní...) „ctnostné“ římské republiky?

Antičtí autoři v průběhu staletí inspirovali mnohá další vyprávění až po Shakespeara, který z této legendy učinil v roce 1606 mistrovské dílo *Antonius a Kleopatra*, příběh šílené vášně, která milence zavedla do záhuby.

Následovala opera s Händelovým *Juliem Caesarem v Egyptě* (1724), poté dvakrát *Kleopatra*: jedna od Berlioze z roku 1829, druhá Massenetova z roku 1914. Stranou nezůstala ani činohra. V roce 1890 Sarah Bernhardt ztělesnila osudovou Egyptanku ve hře Victoriena Sardoua. O osm let později Bernard Shaw na scénu uvádí rozmarnou a lehkomyšlnou ženu s chlapeckým účesem. Poté se námětu zmocnil film.

Nejprve Georges Méliès v roce 1899, po něm Cecil B. DeMille (1934) a pak zejména Joseph Mankiewicz (1963). Kleopatřinu roli ochotně ztvárňovaly nejznámější herečky: Claudette Colbert, Vivian Leigh, Sophia Loren, Elizabeth Taylor... Kdo by nadále mohl pochybovat o Kleopatřině kráse?

Malíři se nerozpakovali tuto starověkou hvězdu zobrazovat v nejrůznějších podobách. Tiepolo z ní dokonce udělal svůdnou blondýnku odhalující mléčně bílou hrud'. Její sebevražda byla záminkou k pozoruhodným a neobyčejně smyslným výjevům s hadem schouleným na královniných ňadrech.

Ikonickou postavu neopomněla využít ani reklama. Po Kleopatře pojmenovali cigarety, parfémy, mýdla, konzervy sardinek, tyčinky lepidla, čisticí prostředek na dlaždičky, a dokonce i pomůcku proti inkontinenci...

Bylo by dětské zredukovat poslední velkou egyptskou panovnici na pouhou svůdnicí. Pokud využívala své půvaby, pak s jasným politickým cílem: uzavřít dohodu s Římem a zabránit kolonizaci Egypta; opírat se o cizí mocnost a zároveň usilovat o podporu svých poddaných; obnovit lágovské království v celé jeho rozloze. Lze tvrdit, že se jí to podařilo, přinejmenším dočasně, než přišla o všechno a byla dohnána k sebevraždě.

Ti nejvěhlasnější faraoni nám zanechali pyramidy (Cheops), chrámy (Ramesse II.), pohřební poklad (Tutanchamon)... Zato po této téměř mytické královně nám nezbylo prakticky nic kromě vyprávění sepsaných většinou jejími pomlouvači. Avšak dobře známá legenda zůstala a v průběhu věků se proměňovala. Budoucím pokolením Kleopatra zanechala představu o mocné a neodolatelné panovnici.

VYBRANÁ BIBLIOGRAFIE

- Benoist-Méchin, Jacques, *Cléopâtre ou le rêve évanoui*, Paříž, Tempus 2010.
- Cassius Dion, *Histoire romaine*, Paříž, Les Belles Lettres, s. d.
- Chauveau, Michel, *L'Égypte au temps de Cléopâtre*, Paříž, Hachette, „La Vie quotidienne“, 1997.
- Flammarion, Édith, *Cléopâtre, vie et mort d'un pharaon*, Paříž, Gallimard, „Découvertes“, 1993.
- Plútarchos, *Čtyři životopisy*, Rovnost 1948, přeložil Ferdinand Stiebitz.
- Sartre, Maurice, *Cléopâtre, Un rêve de puissance*, Paříž, Tallandier 2018.

